

**КОЛЕСНИК М. М. – ЗАСНОВНИК ШКОЛИ ГЕНЕТИКИ
В УКРАЇНСЬКІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ АКАДЕМІЇ**

С. О. Костенко, кандидат біологічних наук*

Висвітлено 1952–1984 роки роботи видатного вченого-генетика, доктора біологічних наук, професора, члена-кореспондента Української академії сільськогосподарських наук Колесника Миколи Микитовича в Українській сільськогосподарській академії.

Колесник Микола Микитович, Українська сільськогосподарська академія, історія генетики.

Незважаючи на короткий період, який віддаляє нас від 23 січня 2000 року, коли пішов із життя видатний вчений минулого століття Микола Микитович Колесник, багато аспектів його плідної праці залишаються мало висвітленими для сучасників та нащадків. У зв'язку з цим, постає необхідність дослідження та опису його творчого шляху. Стаття присвячена науковій і педагогічній діяльності М. М. Колесника в Українській сільськогосподарській академії протягом 1952–1984 рр. (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України).

Матеріалом дослідження були звіти М. М. Колесника, написані ним власноручно, які зберігаються в архіві зазначеного Університету, а також його публікації, службові характеристики й спогади сучасників ученого [1–5].

Трудову діяльність М. М. Колесника можна розділити на кілька періодів:

- 1928–1940 роки – період становлення вченого-генетика в науковій школі Ю. О. Філіпченка, накопичення фактичного матеріалу на основі роботи в польових експедиціях в Киргизії, Кара-Кумах, Монголії, Узбекистані, Дагестані, Карачаї;

- 1941–1951 – узагальнення й теоретичне обґрунтування досліджень, результатом якого стала докторська дисертація, присвячена походженню, еволюції та еколого-географічній диференціації свійських тварин Азії, початок викладацької діяльності;

- 1952–1964 – викладацька діяльність у Київському сільськогосподарському інституті;

- 1965–1984 – створення та керівництво кафедрою генетики в Українській сільськогосподарській академії.

Микола Микитович Колесник почав свою трудову діяльність в Українській сільськогосподарській академії у 1952 році. На той час, як про це свідчить особовий листок з обліку кадрів, заповнений ним власноручно, Колеснику М. М. було 47 років (він народився 19 грудня 1904 року). Микола Микитович закінчив два вищих навчальних заклади: у 1925 р. – Харківський зоотехнічний інститут (нині Харківська зооветеринарна академія); у 1929 – Ленінградський державний університет. Так він отримав дві спеціальності – зоотехнік та біолог. Таким чином, уже у віці 25 років Микола Микитович став унікальним фахівцем у галузі біології свійських тварин. Слід зазначити, друковані праці М. М. Колесника «Молочность киргизского скота Семипалатинской губернии» (одноосібна) та «Крупный рогатый скот кочевого населения Семипалатинской губернии», «К вопросу об определении живого веса скота на основании измерения» (у співавторстві). Ці наукові праці були опубліковані у 1928 р., коли автор ще був студентом, але вже працював науковим співробітником лабораторії генетики (згодом реорганізованої в Інститут генетики АН СРСР) у Ленінграді, де виконував обов'язки наукового співробітника в польових і камеральних дослідженнях тваринницького загону казахстанської експедиції.

У 1930 р. М. М. Колесник був начальником туркменської тваринницької експедиції Академії наук. Після закінчення Ленінградського університету Колесник М. М. за сумісництвом працював також науковим співробітником Інституту тваринництва Всесоюзної академії сільськогосподарських наук (ВАСХНИЛ). У 1931 р. Колесника перевели на посаду наукового співробітника I розряду лабораторії генетики Академії Наук, а після реорганізації лабораторії в Інститут Академії Наук СРСР – на посаду старшого наукового співробітника відділу «Еволюції і походження свійських тварин», де він працював до 1941 року. У цей період він також виконував обов'язки начальника тваринницької експедиції в Киргизії, начальника східного загону Монгольської експедиції, начальника тваринницького

загону комплексної експедиції в Дагестані і Карачаї. За цей час М. М. Колесник написав праці, присвячені дослідженням тваринництва в Киргизії, Кара-Кумах, Монголії, Узбекистані, Дагестані, Карачаї, з питань якісного покращення порід свійських тварин, походження, породоутворення та географічного розповсюдження великої рогатої худоби.

З-під пера видатного вченого виходять аналітичні статті «О работе института Генетики АН СССР» (1935), «Генетика животных в СССР за 20 лет» (1937), «Животноводство в СССР за 20 лет» (1937), «Домашние животные Монголии» (монгольською мовою, 1938), «Животноводство за 20 лет» (французькою мовою, 1938), «Создание новых пород с/х животных в СССР» (французькою мовою, 1938), «О пороодообразовании крупного рогатого скота» (1941). Переважну частину наукових робіт М. М. Колесник написав у цей період одноосібно (за винятком праць Монгольської комісії № 24, 1938, в яких описано результати роботи наукової експедиції з тваринництва в Монгольській Народній Республіці, 1931–1932 рр.). У цей час увагу вченого продовжують привертати питання зміни росту та скоростиглості тварин (1940). У 1936 р. Президія Академії наук СРСР присудила М. М. Колеснику вчений ступінь кандидата біологічних наук без захисту дисертації.

Початок наукового шляху Миколи Микитовича нерозривно пов'язаний з іменем засновника першої кафедри генетики, а також наукової структури, яка стала надалі Інститутом генетики АН СРСР, професора Петроградського університету Юрія Олександровича Філіпченка [6]. Історія кафедри генетики Ленінградського університету довоєнного періоду пов'язана з такими видатними генетиками, як М. І. Вавилов, Г. Д. Капенченко, Г. А. Левітський, Л. І. Говорова, які загинули під час репресій 30-х років. Серед випускників кафедри того періоду були Ф. Г. Добжанський, А. А. Прокоф'єва-Бельговська, М. М. Медведєв, Ю. А. Керкіс, М. М. Колесник, М. Л. Бельговський, М. Є. Лобашев, Й. А. Рапопорт, Ю. Л. Горощенко, Т. К. Лепин, Я. Я. Лус, А. І. Зуйтин, Р. Л. Берг, Ф. А. Смирнов [7].

У 1930 р., після смерті Ю. А. Філіпченка, лабораторію очолив М. І. Вавилов, а в 1933 р. лабораторію було перетворено в Інститут генетики АН СРСР, який переїхав до Москви в 1934 р. [6]. Вавилов М. І. залишався директором інституту аж до свого арешту в 1940 р. [8].

У 1941 р. директором Інституту генетики призначений Т. Д. Лисенко, який перебував на цій посаді до 1965 р., коли його було звільнено від обов'язків директора Інституту генетики АН СРСР, а сам інститут закрито [8].

Можна припустити, що переїзд Миколи Микитовича Колесника у Таджикистан був пов'язаний із надзвичайно складною ситуацією, яка виникла в Інституті генетики після арешту його директора – М. І. Вавилова.

З 1941 р. М. М. Колесник працює в Таджикиському філіалі АН СРСР у Сталінабаді (нині – Душанбе). Перший рік (1942) він виконував обов'язки завідувача відділу зоології Інституту зоології і паразитології, а потім – завідувача відділу тваринництва того самого інституту. Вчений розпочинає свою діяльність з аналізу стану й перспектив науково-дослідної роботи в Таджикистані (1943). Микола Микитович присвятив свої праці курдюч-

ним вівцям Східного Паміру (1946), памірському яку (1946), походженню таджицької зебувидної великої рогатої худоби (1947), шляху покращення вівчарства в Таджикистані (1946), покращенню великої рогатої худоби в Таджикистані (1946), тваринництву Таджикистану (1950). Серед фундаментальних праць цього періоду слід відзначити «Правило Бергмана в географическом изменении домашних животных» (1948), «Вопросы эволюционной экологии домашних животных» (1947), книгу «Эволюция крупного рогатого скота» (1949), «Некоторые вопросы экологических адаптаций у домашних животных» (1946). Праці видатного генетика було відзначено грамотою Президії Верховної Ради Таджицької РСР «За наукову роботу та популяризацію наукових досягнень» у 1945 році.

З 1-го вересня 1944 року до грудня 1947 основним місцем роботи М. М. Колесника був Всесоюзний інститут тваринництва (ВИЖ) у Москві, де він виконував обов'язки старшого наукового співробітника відділу великої рогатої худоби. Одночасно, за сумісництвом, продовжував працювати в Інституті тваринництва Таджицького філіалу АН СРСР. У листопаді 1946 року на засіданні вченої ради ВИЖу він захистив докторську дисертацію «Происхождение, эволюция и эколого-географическая дифференциация домашних животных Азии» у галузі біологічних наук.

Із грудня 1947 року до 1 червня 1950 року вчений працював в інституті тваринництва таджицького філіалу Академії наук СРСР на посаді завідувача відділу вівчарства, одночасно читав курс розведення сільськогосподарських тварин і дарвінізму в таджицькому сільськогосподарському інституті. У 1949 р. затверджений ВАКом у науковому званні професора.

Цей етап у житті й творчості М. М. Колесника збігається з періодом лисенковщини, яка розпочалася у 30-ті роки, супроводжувалася репресіями щодо генетиків і зазнала апогею у 1948 р., вже після сумнозвісної сесії ВАСГНІЛ, яка офіційно заборонила генетику аж до 1956 року [9].

З 1950 до 1952 р. М. М. Колесник завідував кафедрою розведення сільськогосподарських тварин Рязанського сільськогосподарського інституту. У 1952 р. його було обрано завідувачем кафедри тваринництва Київського сільськогосподарського інституту. У 1959 р., у зв'язку з організацією Української сільськогосподарської академії, вченого призначено завідувачем кафедри спеціальної зоотехнії, а в 1965 – переведено на кафедру генетики, яку він очолював до 1985 року. З 1960 до 1964 р. М. М. Колесник був деканом зоотехнічного факультету. Одночасно з роботою в УСГА, з 1965 р. читав спецкурс зі спеціальної генетики тварин у Київському державному університеті, а з 1967 – за сумісництвом працював завідувачем відділу генетики тварин в Академії Наук УРСР. За свідченням його студентів та учнів. М. М. Колесник як учений, декан, професор-викладач, був чуйним і інтелігентним до співробітників, колег, студентів.

У 1959 р. М. М. Колесника було обрано членом-кореспондентом Української академії сільськогосподарських наук.

Аналіз, пов'язаний з науковим керівництвом Миколою Микитовичем робіт аспірантів та докторантів висвітлений мало. Інформація про наукову

школу М. М. Колесника наведена у спогадах його учнів – Г. С. Тараненка, О. Л. Трофименка, М. Ю. Проценка, А. В. Герасимчука, колег – Д. Т. Виничука, а також у звітах про роботу кафедри та характеристиках на нього. Так, у характеристиці, виданій для подання в Міністерство сільського господарства УРСР у січні 1964 року, ми знаходимо повідомлення, що під керівництвом М. М. Колесника захищено 12 кандидатських і одна докторська дисертації. У березні 1966 року в характеристиці для подання в Московський РК КП України м. Києва зазначена його значна робота з підготовки наукових кадрів, а також наводиться інформація про 18 кандидатських та одну докторську дисертацію й керівництво чотирма аспірантами. У 1973 р. наукова школа М. М. Колесника налічувала більш ніж 20 кандидатів наук. У 1974 р. у характеристиці на переобрання на новий строк роботи зазначається про підготовлені під керівництвом М. М. Колесника 34 кандидатських дисертації, а також наукове керівництво у трьох аспірантів.

Про масштабність наукової діяльності М. М. Колесника у галузі генетики свідчать також його наукові звіти. Так, у квітні 1964 року він пише про те, що при кафедрі організована проблемна лабораторія генетики і цитології зі штатом у 5 одиниць, у т. ч. один старший науковий співробітник, 2 молодших наукових співробітники і 2 лаборанти. У роботі кафедри беруть участь також 8 аспірантів з відривом від виробництва і 9 аспірантів навчаються за заочною системою. Колесник М. М. так характеризував свою наукову роботу за 1952–1964 роки: «Моя наукова робота за весь звітний період була спрямована до вивчення основних питань конституції с / г тварин - виявлення елементів сталості в індивідуальному розвитку, зв'язок цих елементів з продуктивними і відтворювальними якостями тварин і закономірності їх вікових змін». У цьому самому звіті Микола Микитович згадує про підготовлених через аспірантуру 15 кандидатів наук, 3 випуски студентів та 15 дипломантів.

У 1964–1965 роки під керівництвом Миколи Микитовича навчалося 17 аспірантів, з них 13 аспірантів вже написали дисертації, у т. ч. 10 – захистили їх, 4 аспіранти продовжували працювати. За період 1970–1974 років, М. М. Колесник підготував 14 аспірантів, які успішно захистили свої дисертації. У 1974–1979 роках вчений підготував 4 аспіранти. У цей період на кафедрі навчалися 5 аспірантів – 2 цільового призначення, 2 іноземці і 1 – заочного навчання.

Колесник М. М. так описує свою наукову діяльність: «Мої наукові дослідження пов'язані з розробкою проблем конституції сільськогосподарських тварин, переважно великої рогатої худоби. Запропоновано новий метод об'єктивного визначення типів конституції на основі обчислення показників модельних відхилень. Подальший розвиток цих досліджень пов'язаний з вивченням закономірностей програмування і реалізації генотипу в онтогенезі. Розробка цих питань виробляється на матеріалах, отриманих на основі врахування спостережень за віковими змінами живіт, за такими ознаками - проміри тіла тварин, жива вага, будова розрізних тканин, основні компоненти крові, імунобіологічні показники та ін.» У

цьому самому звіті ми знаходимо інформацію про керівництво на кафедрі та в лабораторії генетики і цитології наступними роботами:

- «Корелятивні зв'язки між екстер'єрними, інтер'єрними і продуктивними особливостями тварин, в онтогенезі і при зміні поколінь»;
- «Вікові зміни складу крові і імунобіологічної реактивності молодняка чорно-рябої худоби в зв'язку з темпами його зростання» (А. В. Герасимчук);
- «Мінливість показників серологічних і внутрішньошкірних реакцій у чорно-рябої худоби в зв'язку з молочною продуктивністю і ростом тварин» (М. Е. Проценко);
- «Вивчення мінливості морфологічних і хімічних особливостей гамет кнурів у зв'язку з якістю їх спермій» (А. Л. Трофименко);
- «Взаємозв'язок між гематологічними особливостями і молочною продуктивністю корів» (асп. Н. Ф. Павличенко);
- «Успадковуваність і корелятивні зв'язки між продуктивними і імунобіологічними показниками у чорно-рябої худоби» (асп. А. Ф. Хаврук);
- «Гематологічні особливості телиць і бичків у зв'язку з ростом і показниками м'ясної продуктивності» (асп. Н. П. Сич);
- «Поліморфізм трансферина і гаплоглобінов у зв'язку з породними, віковими і продуктивними якостями худоби» (асп. В. І. Сокол);
- «Поліморфізм трансферина та інших білків крові сірих і забавлених каракульських овець у зв'язку з життєздатністю і якістю смушка» (асп. М. А. Феруг) та ін. розділи.

Наукові дослідження в цей період було проведено в таких напрямках: «Спільно з аспірантами вивчав селекційне значення поліморфних білків крові і молока великої рогатої худоби. З'ясувалися можливості використання електрофоретичних типів білків в якості непрямих генетичних тестів різного рівня продуктивності тварин. У принципі такі можливості підтвердилися, але для їх здійснення потрібна подальша розробка методів вивчення корелятивних і координаційних зв'язків. Виявилось, що надійність цих зв'язків збільшується у міру розширення комплексу білків різних систем, використовуваних для визначення спряженості їх із рівнем продуктивності, плодючості, живої ваги та інших господарських показників худоби. У підсумку проведених розробок, спільно з В. І. Сокол складено та опубліковано монографію «Імуногенетичні системи в селекції тварин» (К. : Урожай, 1972).

Водночас, я розроблював методику вивчення закономірностей росту великої рогатої худоби (за живою вагою та промерам) в постнатальному онтогенезі. На підставі власних і опублікованих фактичних матеріалів за віковими змінами живої ваги худоби виявлено певну закономірність цих змін. Для вивчення та врахування цієї закономірності виведена формула, що дозволяє на основі логарифмічних рівнянь прогнозувати за початковими показниками живої ваги (у тримісячному віці) кінцеві показники цієї ознаки в дорослому стані тварини. Спостережувана закономірність вікових змін кількісних ознак і можливість їх прогнозування об'єктивними методами свідчить про генетичне програмування росту в онтогенезі.

Розпочато і триває нині вивчення закономірностей успадкування кількісних відмінностей ознак методом популяційного аналізу. Основні питання цього дослідження зводяться до наступного. З'ясувати можливості та способи перетворення нормального розподілу варіант і біноміальні, кількісні відмінності висловити якісними показниками (рангами), за якими провести аналіз розщеплення й використовувати непрямі тести. З усіх цих питань за звітні роки опубліковано 23 роботи, у тому числі одну монографію».

Наукова робота аспірантів та співробітників кафедри і лабораторії було об'єднано однією темою: «Розробка методів вивчення генетики продуктивності і відтворення тварин і рослин за непрямыми генетичними показниками». Як непрямі генетичні тести вивчали різні системи поліморфних білків, хромосоми, мітотичну активність клітин, рисунок носового дзеркала, товщину шкірної складки та ін.

Спільна тематика кафедри й науково-дослідної лабораторії по генетиці та цитології стосувалася вивчення особливостей успадкування кількісних ознак продуктивності свійських тварин на прикладі аналізу виробничих даних по живій масі великої рогатої худоби. Розроблено методику інтерполяції вікових змін худоби за живою вагою. З цією метою виведено спеціальну формулу по рівняннях асимптотичної функції. За допомогою цієї формули вважали за можливе визначати величину асимптоти, тобто кінцевого або граничного показника ваги тварини залежно від величини початкової ваги (новонародженого) і розрахункових величин поправочного індексу.

Розроблений новий підхід до вивчення закономірностей генетичної зумовленості кількісних відмінностей мірних ознак. Було виявлено, що вирішення цієї задачі неможливо виконувати на основі існуючого методу гібридологічного аналізу за алейним принципом. Спадкові відмінності по кількісних показниках ознаки між тваринами визначаються не окремими генами, а їх комплексами, які можуть бути враховані й виявлені методом генного балансу та системи рангів, з урахуванням амплітуди внутрішньовидових коливань величин ознаки, яку вивчають.

Микола Микитович за період роботи в УСГА написав понад 100 наукових праць.

Навчальне навантаження професора М. М. Колесника в усі роки роботи в УСГА становило 750–850 годин. У звіті за 1964–1965 роки він пише, що у першому році читав дисципліни «Велика рогата худоба», «Спеціальне тваринництво», «Основи тваринництва» на зоотехнічному, агрономічному і технічному факультетах. Наступними роками читав курс «Загальної генетики» студентам ветеринарного факультету, педагогічного факультету і зоотехнічного факультету на стаціонарному та заочному відділеннях. Таким чином, загальну генетику почали викладати в УСГА з 1965 року.

Колесник М. М. приділяв увагу навчально-методичній роботі на кафедрі (методичні рекомендації для заочників, комплекс задач, домашніх

завдань, табличних матеріалів тощо), обговоренню відкритих занять співробітників кафедри.

Колесник М. М. займався суспільною роботою, виконуючи обов'язки члена та заст. голови Окружної виборчої комісії на виборах у Верховну Раду СРСР та УРСР. Був заступником голови Республіканської спілки з розповсюдження політичних та наукових знань. Був членом правління Республіканської науково-технічної спілки.

Суспільна робота вченого полягала у виконанні обов'язків Віце-президента українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова, голови секції генетики і селекції тварин УТГіС, члена редколегії журналу «Цитологія і генетика», а також міжвідомчого збірника «Молочное и мясное скотоводство», членом трьох вчених рад по захистах дисертацій і двох методичних вчених рад УСГА.

У 1970 і 1972 роках на завдання президії УТГіС організував і провів дві республіканські конференції з генетики і селекції тварин. Одну – в «Асканії-Новій» (1970), а другу в Одесі (1972). Микола Микитович брав участь у роботі XIV міжнародного конгресу з генетики у Москві та в роботі УТГіС, був членом редколегії журналу «Цитологія і генетика».

Про останній період життя Миколи Микитовича Колесника (1985–2000) відомо мало. На жаль, не збереглися рукописи його останніх праць, які так і не було опубліковано. Бібліографічний покажчик наукових праць професора М. М. Колесника, виданий до його 100-річчя, завершується монографією «Генетика живой массы скота» (К.: Урожай, 1985 р.). Таким чином, період його активної творчої діяльності тривав 57 років – з 1928 до 1985 року. За цей час він написав та опублікував 138 праць і підготував, за свідченнями учнів, 50 кандидатів наук. Повний перелік учнів наукової школи Миколи Микитовича потребує додаткового бібліографічного пошуку.

Список літератури

1. Герасимчук А. В. Професору М. М. Колеснику – 90 років / А. В. Герасимчук // Вісник аграрної науки. – 1994. – № 12. – С. 99–100.
2. Тараненко Г. С. Пам'яті вченого / Г. С. Тараненко // Науковий вісник НАУ. – К., 2004. – Вип. 79. – С. 3.
3. Трофименко О. Л. Знання професора М. М. Колесник / О. Л. Трофименко. – К. : Урожай, 2008. – 60 с.
4. Хохлов А. М. Видатний учений і педагог професор Микола Микитович Колесник (до 105-річчя від дня народження) / А. М. Хохлов, О. М. Маменко, Д. І. Барановський // Вісник Українського товариства генетиків і селекціонерів. – 2010. – Т. 8, № 1. – С. 179–184.
5. Вінничук Д. Т. Професору Миколі Микитовичу Колеснику – 90 років / Д. Т. Вінничук // Цитологія і генетика. – 1994. – Т. 28, № 6. – С. 86–87.
6. Инге-Вечтомов С. Г. Юрий Александрович Филипченко: к 130-летию со дня рождения / С. Г. Инге-Вечтомов // Генетика. – 2012. – Т. 48, № 3. – С. 412–421.
7. Жимулев И. Ф. Общая и молекулярная генетика / И. Ф. Жимулёв. – Новосибирск : НГУ, 2002. – С. 20–27.
8. Поповский М. Дело академика Вавилова / М. Поповский. – М. : Книга, 1991. – 303 с.

9. Кунах В. А. Развитие генетики в национальной академии наук Украины (до 90-річчя від часу заснування НАН України) / В. А. Кунах // Вісник Українського товариства генетиків і селекціонерів. – 2008. – Т. 6, № 1. – С. 3–41.

Освещены 1952–1984 годы работы выдающегося ученого-генетика доктора биологических наук, профессора, члена-корреспондента Украинской академии сельскохозяйственных наук Колесника Николая Никитича в Украинской сельскохозяйственной академии.

Колесник Николай Никитич, Украинская сельскохозяйственная академия, история генетики.

The article is devoted to the years 1952-1984 of outstanding scientist geneticist Doctor of Biological Sciences, Professor, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Agricultural Sciences Kolesnik Nikolai N. of Ukrainian Agricultural Academy.

Kolesnik Nikolai N., Ukrainian Agricultural Academy, the history of genetics.